

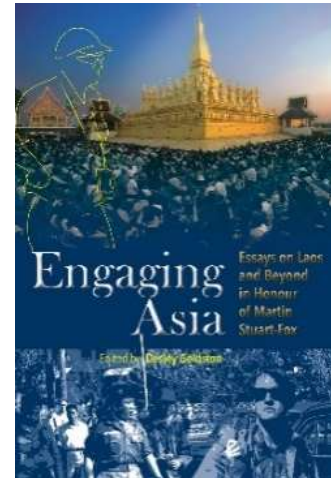
ปริทัศน์หนังสือ (Book Review)

Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox *

Received: November 10, 2021

Revised: December 08, 2021

Accepted: December 09, 2021

ศุทธิกานต์ มีจั่น**

(Suthikarn Meechan)

“สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” หรือ สปป.ลาว เป็น 1 ใน 5 ของประเทศคอมมิวนิสต์หรือ Communist Five ที่ยังหลงเหลือในปัจจุบัน ได้แก่ คิวบา สปป.ลาว จีน เกาหลีเหนือและเวียดนามภายใต้ระบบการเมือง ซึ่งมีพรรคประชาชนปฏิวัติลาว (Laos People Revolution Party:LPRP) เป็นองค์กรนำที่มีอำนาจสูงสุด¹ ในด้านภูมิศาสตร์ สปป.ลาวเป็นประเทศที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่มีทางออกสู่ทะเล รวมทั้งอาจกล่าวได้ว่าเป็นประเทศในกลุ่มแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาค (mainland Southeast Asia) ที่ดูเหมือนจะได้รับความสนใจในด้านต่าง ๆ น้อยกว่าประเทศเพื่อนบ้านอย่างไทยและเวียดนาม และเป็นเหตุผลเดียวกับการผลิตและเผยแพร่ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับประเทศนี้ได้รับความสนใจอย่างจำกัด ทั้งในเชิงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม และรวมทั้งประเด็นต่าง ๆ ที่สร้างบรรยากาศในการถกเถียงในพื้นที่วิชาการและสังคม

* Desley Goldston. (2019). *Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox*. Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies. 448 pp. ISBN 9788776942533.

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. Email: suthikarn.m@msu.ac.th

¹John McCormick. (2009). *Comparative Politics in Transition*. Boston, MA: Cengage Learning, p.195 และดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ศุทธิกานต์ มีจั่น.(2556).ระบบการปกครองท้องถิ่นประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน : สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า.

“Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox” เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความจำนวน 18 ชิ้นที่ได้นำเสนอทั้งผลการศึกษาและการวิเคราะห์ อันเป็นผลงานจากสหาย เพื่อนร่วมงานและศิษย์ที่เคยร่วมเส้นทางวิชาการกับมาร์ติน สจวร์ต ฟอกซ์ (Martin Stuart-Fox)² ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยควีนส์แลนด์ ประเทศออสเตรเลีย กล่าวได้ว่าฟอกซ์คือนักวิชาการและอดีตผู้สื่อข่าวต่างประเทศที่อุทิศเวลากว่าสี่ทศวรรษของเขาในการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในมิติทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและการเมืองลาว ตัวอย่างผลงานที่ได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางของเขา อาทิ หนังสือ เรื่อง “Laos: Politics, economics, and society” ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1986 หนังสือเรื่อง “A history of Laos” ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1997 และหนังสือเรื่อง “A short history of China and Southeast Asia: Tribute, trade and influence” ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 2003 เป็นต้น โดยหนังสือรวมบทความเล่มนี้มีเดสลีย์ โกลด์สตัน (Desley Goldston) นักวิชาการอิสระและอดีตนักศึกษาปริญญาเอกภายใต้การให้คำปรึกษาของฟอกซ์ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการ ซึ่งความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้ได้รับการกล่าวถึงในบทวิจารณ์หนังสือของวารสารทางวิชาการชั้นนำที่มีผู้อ่านอย่างกว้างขวาง³

อย่างไรก็ดี นอกจากเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้จะเป็นผลงานของเจ้าของบทความแต่ละชิ้นแล้ว ผลงานเหล่านี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจและมุมมองที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากฟอกซ์ด้วย เริ่มจากบทความเรื่อง “Martin Stuart-Fox : evolution of a worldview” เขียนโดย Jessica Harriden ซึ่งเป็นการฉายภาพชีวประวัติสั้นๆ ของฟอกซ์ และบทความเรื่อง “Photographing Laos” เขียนโดย Steve Northup นำเสนอถึงการเดินทางกลับมายังลาวของ Martin Stuart-Fox และ Steve Northrop ในปี ค.ศ. 2004 ที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจและความรู้สึกผูกพันอย่างลึกซึ้งที่นักวิชาการท่านนี้มีต่อประเทศและประชาชนชาวลาว ในขณะที่บทความชิ้นอื่น ๆ มีประเด็นอภิปรายที่แตกต่างกันออกไป อาทิ บทความเรื่อง “On writing volume one of The history of Laos” เขียนโดย สุเนตร โพธิสาร นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นที่ชี้ให้เห็นถึงอุปสรรคและความยากลำบากในการเขียนและตีพิมพ์ประวัติศาสตร์ภายใต้ข้อกำหนดของพรรคประชาชนปฏิวัติลาวที่เข้ามาปกครองประเทศตั้งแต่ปี ค.ศ. 1975

² ดูประวัติและผลงานของฟอกซ์ เพิ่มเติมได้ใน “Emeritus Professor Martin Stuart-Fox”, สืบค้นจาก <https://researchers.uq.edu.au/researcher/5928> (5 กันยายน 2564).

³ อาทิ John F. Hartmann. (2020). Review of Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 35(2), 395-397 , Joyce C. Write. (2020). Review of Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox. *The Journal of Asian Studies*, 79(1), 231-233 และ Paul Chambers. (2019). Review of Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox, *Asian Affairs*, 50(3), 440-442 เป็นต้น

ทั้งนี้ ในแง่มุมทางประวัติศาสตร์การศึกษาประเทศลาวภายใต้การเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสนั้นได้ปรากฏในบทความหลายชิ้น เช่น อิทธิพลทางความคิดของฝรั่งเศสต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ลาวจากบทความ เรื่อง “The birth of French research into the prehistory of Laos” เขียนโดย Lia Genovese นักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของสถาบัน the École française d’Extrême-Orient (EFEO) ในการดึงดูดนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์และวัฒนธรรมชาวฝรั่งเศสจำนวนมากให้เข้ามาศึกษาค้นคว้าอินโดจีนยุคก่อนประวัติศาสตร์และการสำรวจทางโบราณคดีที่ทุ่งไหหินซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญของลาว รวมถึงประเด็นเรื่องการดำรงอยู่ของฝรั่งเศสในลาวในช่วงหลังศตวรรษแห่งการเข้ายึดครองที่ได้สร้างข้อถกเถียงในการตีความทางประวัติศาสตร์ ดังที่นำเสนอในบทความเรื่อง “The Invention of French Laos” เขียนโดย Geoffrey Gunn ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ ได้อธิบายว่าฝรั่งเศสดำเนินนโยบาย กระทำการและแม้แต่สร้างอิทธิพลทางความคิดผ่านวรรณกรรมต่าง ๆ อย่างไรในการพัฒนาลาวเพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายของตนเองในฐานะเจ้าอาณานิคม จนกระทั่งฝรั่งเศสออกจากประเทศลาวไปในปี ค.ศ.1953

ในด้านการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้การเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสนั้น บทความเรื่อง “The La Grandière, 1894-1910 : a French naval presence on the Upper Mekong” เขียนโดย Kennon Breazeale (2003) เป็นต้น ได้ฉายภาพช่วงเวลาที่ยกทัพเรือของฝรั่งเศสได้เข้ามาแสดงแสนยานุภาพเหนือดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน ซึ่งในเวลานั้นฝรั่งเศสเองมีความพยายามอย่างมากที่จะเปิดเส้นทางการค้าจากเวียดนามและกัมพูชาโดยผ่านประเทศลาวไปยังจีน ซึ่งลักษณะสังคมและการปกครองภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศส ยังปรากฏในบทความเรื่อง “Tonkinese migrant labour in Cambodia : a coolie history” ที่เขียนโดย Margaret Slocomb นักวิชาการผู้มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์กัมพูชา⁴ ได้นำเสนอภาพความไร้มนุษยธรรมในอาณานิคมของฝรั่งเศสที่มีต่อแรงงานอพยพชาวเวียดนามเหนือที่ทำงานในสวนยางในประเทศกัมพูชา

ในขณะที่ การศึกษาถึงประเทศอื่น ๆ ในอนุภูมิภาคอย่างเวียดนาม ดังปรากฏในบทความเรื่อง “Decentralization in Vietnam : resolving central-provincial relations” เขียนโดย Timothy McGrath ที่ชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวให้มีความเป็นเสรีนิยมมากขึ้นของการเมืองเวียดนามสมัยใหม่ เขาแสดงให้เห็นทั้งการแบ่งแยกระหว่างภูมิภาค และความแตกต่างระหว่างเขตเมืองและชนบทภายใต้แนวคิดการปกครองแบบขงจื้อตามคตินิยมดั้งเดิมในเวียดนามและเสริมด้วยลัทธิอาณานิคม แต่ลักษณะที่เกิดขึ้นก็ดำรงอยู่ได้เพียงบางส่วนแต่บางส่วนก็ถูกทำลายลงภายใต้ลัทธิคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ยังได้นำเสนอถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของการกระจายอำนาจ ผ่านการศึกษาถึงการปรับปรุงและพัฒนาประสิทธิภาพในการออกแบบ การก่อสร้าง การดำเนินงาน และการบำรุงรักษาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ

⁴ ตัวอย่างผลงานที่สำคัญ ได้แก่ Margaret Slocomb.(2010). *An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century*. Chicago, IL: The University of Chicago.

หนังสือรวมบทความฉบับนี้ยังได้นำเสนองานที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวในอดีต ที่เขียนโดย Pheuiphanh และ Mayoury Ngaosrivathana จากบทความเรื่อง “The half millenium quandary : establishing the Ayutthaya-Lan Xang frontier, 1357-1827” ซึ่งถือว่าเป็นบทความสำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับคำจำกัดความที่เปลี่ยนไปของเขตแดนระหว่างประเทศไทยและลาวในสมัยล้านช้าง-อยุธยา ในช่วงเวลา ก่อนที่ฝรั่งเศสจะสถาปนาอำนาจในอินโดจีน นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาถึงผู้ร่วมขบวนการปฏิวัติกัมพูชาที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ซึ่งมีประสบการณ์ร่วมกับขบวนการปะเทดลาว หรือ “แนวลาออิสระ” ทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับขบวนการปฏิวัติในลาวและเวียดนาม ดังปรากฏในบทความเรื่อง “The Lao Long of Cambodia : ethnic Lao in the Cambodian revolutions” เขียนโดย Martin Rathie ซึ่งบทความนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของขบวนการปฏิวัติและต้นทุนส่วนตัวที่ต้องลงทุนไปเพื่อนำมาสู่ความสำเร็จ

นอกจากนี้แล้ว การศึกษาถึงการสร้างชาติของลาวในฐานะรัฐสมัยใหม่ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากการปฏิวัติและการเมืองในยุคปัจจุบันถือเป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้ บทความเรื่อง “Marxist Leninist ideology drove the Lao revolution” เขียนโดย บรรณาธิการของหนังสือเล่มนี้ โดย Desley Goldston ได้ชี้ให้เห็นถึงเส้นทางสู่อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์ในลาวว่า แม้การปฏิวัติและเข้ามามีอำนาจของพรรคประชาชนปฏิวัติลาวในปี ค.ศ. 1975 จะเป็นไปตามแนวทางของลัทธิมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ และแม้จะเป็นการปฏิวัติที่ประสบความสำเร็จในประเทศขนาดเล็กหากแต่เป็นการยึดอำนาจได้โดยเด็ดขาดและเป็นไปด้วยความเรียบร้อยท่ามกลางการผ่านสงครามกลางเมืองและการคุกคามจากกองทัพเวียดนาม รวมทั้งการทิ้งระเบิดจากกองทัพสหรัฐอเมริกา ดังที่ได้ถูกฉายภาพไว้ในบทความเรื่อง “Laos in the 60s” ซึ่งเขียนโดย Tim Page ได้นำเสนอภาพของความบ้ำคลั่งของสงครามที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความยากลำบากที่ประชาชนลาวต้องเผชิญในช่วงสงคราม อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงแต่อิทธิพลภายนอกที่มีผลต่อการปรับตัวของลาวเท่านั้น บทความเรื่อง “Mobilizing hearts and minds : reconciliation politics in Laos” เขียนโดย Soulattha Sayalath ยังได้ตั้งคำถามว่าเหตุใดรัฐบาลลาวจึงให้ความสนใจต่อชาวลาวพลัดถิ่นในการประนีประนอมและจูงใจให้กลับมามีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเกิดเมืองนอนของตน

ด้านประเด็นอื่นๆ ที่สะท้อนภาพและวิวัฒนาการด้านต่างๆ ในสังคมของลาวปรากฏในบทความเรื่อง “Nurse Khamphanh and his dead horse : the practice of biomedical science in early twentieth century Laos” เขียนโดย Kathryn Sweet ที่กล่าวถึงการเข้ามาของความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์ที่ได้รับอิทธิพลด้านวิทยาการจากฝรั่งเศสในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 บทความนี้พยายามอธิบายถึงวิธีการที่ผู้ปกครองจากฝรั่งเศสพยายามที่จะยับยั้งการระบาดของไข้ทรพิษและรักษาโรคติดต่ออื่น ๆ ไม่เพียงแต่เฉพาะในอาณานิคมอย่างลาวเท่านั้น แต่ยังขยายไปยังดินแดนอื่นๆ ในภูมิภาคอีกด้วย ซึ่งถือเป็นการฉายภาพมุมมองเชิงบวกต่อการเข้ามาปกครองของฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาว

อีกทั้งยังมีบทความที่น่าสนใจอื่น ๆ ที่ศึกษาถึงอาณาบริเวณนอกแผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์ ที่แม้จะนำผู้อ่านให้ห่างไกลจากเนื้อหาเกี่ยวกับลาว แต่ก็ยังมีความน่าสนใจในการนำเสนอถึงเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยทางประวัติศาสตร์และการเมือง เช่น บทความเรื่อง “The ethno-religious identity of the Tai people in SipSong Panna and its resurgence in recent manuscripts” โดย Volker Grabowsky ที่บอกเล่าประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจของ “ชาวไท” ในดินแดนสิบสองปันนาในช่วงไม่กี่ศตวรรษที่ผ่านมา โดยชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนานิกายเถรวาทดำรงอยู่ในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรม และช่วงเวลาหลังจากนั้นได้อย่างไร รวมไปถึงบทความเรื่อง “An embassy from Banten at the Court of Charles II” เขียนโดย Sarah Tiffin ที่อธิบายถึงการ คำจากจังหวัดบันเติน ในเกาะชาวของประเทศอินโดนีเซียไปยังกรุงลอนดอนของอังกฤษในรัชสมัยพระเจ้าชาร์ลที่ 2 ซึ่งเป็นยุคที่ความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเกิดขึ้นผ่านการค้าเครื่องเทศที่ต้องเผชิญกับความแตกต่างทางวัฒนธรรมและความขัดแย้งในการแลกเปลี่ยนเงินตรา

อีกส่วนที่สำคัญของหนังสือเล่มนี้ ยังได้ชี้ให้เห็นถึงการศึกษาที่ไปไกลกว่าลาวในความหมายเชิงเปรียบเทียบซึ่งชี้ให้เห็นโดยความสนใจทางปัญญาในวงกว้างของศาสตราจารย์สจวร์ต-ฟอกซ์ ต่อประเด็นทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ พุทธศาสนา และการนำแนวคิดวิวัฒนาการตามแนวทางวิทยาศาสตร์ของชาร์ล ดาร์วินที่ประยุกต์ใช้กับการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ อาทิ บทความ เรื่อง “What is the first jhāna? : the central question in Buddhist meditation theory” เขียนโดย Roderick S. Bucknell ที่ตั้งคำถามในฐานะคำถามอันเป็นแกนหลักในทฤษฎีสมาธิแบบพุทธ ผู้เขียนศึกษาผ่านการใช้อำนาจภาษาบาลี สันสกฤต และภาษาจีนเพื่อพิจารณาถึงคำถามที่ว่า พระพุทธเจ้าบรรลุขั้นปฐมฌาน (first jhāna) ในการทำสมาธิได้อย่างไร ซึ่งในประเด็นนี้ไม่เพียงเป็นเรื่องที่สร้างความสนใจให้แก่ผู้แสวงหาหนทางสู่ความหลุดพ้น หากแต่นำไปสู่การอภิปรายทางวิชาการอีกด้วย ต่อมาบทความก่อนลำดับสุดท้ายที่เขียนโดย Juan Ramón Álvarez นักปรัชญาชาวสเปน ได้นำเสนอเรื่อง “Biological and cultural evolution: a proper analogy” ซึ่งผู้เขียนบทความนี้อภิปรายถึงการสร้างและปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ในการศึกษาตามแนวทางที่ฟอกซ์ได้เชื่อมโยงวิวัฒนาการทางชีวภาพและวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน

ในบทส่งท้าย เขียนโดยฟอกซ์ ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจนอกเหนือจากการกล่าวถึงอิทธิพลของจีนที่มีต่อการปรับตัวของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ฟอกซ์ยังได้ทิ้งท้ายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการประยุกต์ใช้ทฤษฎีกับการศึกษาประวัติศาสตร์ว่า มันได้ให้คำอธิบายใน 3 ระดับ ได้แก่ ระดับปัจเจกบุคคล (the individual) คือ การฉายภาพทางจิตวิทยาของการตัดสินใจและพฤติกรรมของตัวแสดง ต่อมาคือ ระดับสังคม (the social) คือ การฉายภาพที่กว้างขึ้นของการพัฒนาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ในการอธิบายการกระทำหรือการตัดสินใจของกลุ่ม ในขณะที่ระดับที่สาม คือ ระดับมหภาคของเรื่องเล่าขนาดใหญ่ (the macro-level of grand narrative) หรือกฎสากลต่าง ๆ ที่ขยายมิติการตีความทางประวัติศาสตร์ไปสู่ความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมและอารยธรรม เป็นต้น ซึ่งตัวฟอกซ์เองได้นำเสนอบทสรุปเนื้อหาของบทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้อย่างกระชับและเรียงร้อยประเด็นสำคัญต่างๆ เข้าด้วยกัน ที่ทำให้ผู้อ่านแม้จะไม่มีความรู้

พื้นฐานเชิงลึกเกี่ยวกับลาวมากจนสามารถทำความเข้าใจต่อภาพรวมถูกนำเสนอผ่านบทความต่างๆ ได้ ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งของหนังสือเล่มนี้

สรุป

กล่าวได้ว่า จุดแข็งของงานหลายชิ้นที่รวบรวมในหนังสือเล่มนี้ นอกเหนือจากความหลากหลายและครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่มีไม่อาจละเลยได้ในการศึกษาสังคมการเมืองของลาวแล้ว ก็คือ การเข้าถึงเอกสารชั้นต้นและข้อมูลอื่นๆ ของพรรคประชาชนปฏิวัติลาวที่ไม่ได้เผยแพร่สู่สาธารณะ อีกทั้งหนังสือเล่มนี้ยังไม่ได้เป็นเพียงการเชิดชูเกียรติมาร์ติน สจ๊วต ฟอกซ์ ในฐานะนักวิชาการคนสำคัญด้านการเมืองและประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น หากยังเป็นหนังสือเล่มสำคัญอีกเล่มหนึ่งในการกระตุ้นและสนองตอบความกระหายใคร่รู้ของนักวิชาการ นักวิจัยและนักเรียนที่มีความสนใจในประเด็นต่างๆ ของอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง ซึ่งไม่เพียงแต่ต้องความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ของลาวเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงการพัฒนาประเด็นการศึกษาอื่นๆ ที่ถูกหยิบยกและกล่าวถึงในงานชิ้นต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้ ถือเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับก้าวต่อไปในการศึกษาการเมืองลาวในอนาคต รวมไปถึงประเทศในกลุ่มอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงอื่น ๆ ทั้งประเด็นเรื่องการเมืองภายในประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การพัฒนาทางเศรษฐกิจและนโยบายทางสังคม ตลอดจนการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีแนวโน้มจะได้รับความสนใจในการศึกษามากขึ้นในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- Desley Goldston. (2019). *Engaging Asia: Essays on Laos and Beyond in Honour of Martin Stuart-Fox*. Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies.
- John McCormick. (2009). *Comparative Politics in Transition*. Boston, MA : Cengage Learning.
- ศุทธิกานต์ มีจัน.(2556).ระบบการปกครองท้องถิ่นประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียน : สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.กรุงเทพฯ : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า.